

A FRANCIÁRÓL MAGYARRA TÖRTÉNO SZÖVEGFORDÍTÁS
TANÍTÁSÁNAK MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI¹

Albert Sándor

0. Bevezetés

A beszédképesség fejlesztésére irányuló, sokszor túlzó törekvések és a hozzá kapcsolódó /audio-vizuális/ módszerek sajnálatos velejárója lett, hogy a fordítás az idegennyelvi órákon egyre inkább háttérbe szorult.² Megdöbbentő paradoxon, hogy míg a fordítás elméletét és módszertanát még az egyetemeken sem tanítják, addig az érettségi, felvételi és állami nyelvvizsgák írásbeli részében a jelentkezők nyelvtudását összefüggő prózai szövegek fordításán keresztül is lemérik és elbírálják. A jelentkezők nagy részét ez a feladat felkészületlenül éri, mivel erre a fajta fordításra előzetes nyelvi tanulmányaik során nem sok figyelmet fordítottak, alapvető elméleti kérdéseivel nincsenek tisztában, és a szükséges mennyiségű előzetes gyakorlatuk is hiányzik. Ha a diákok saját szorgalmukból készítenek is fordításokat, tanáruk nemigen képes azokat javítani és elbírálni: 3 maga is bizonytalan az egyes megoldások mérlegelésében, neki sincs meg az elméleti felkészültsége és szükséges gyakorlata. További probléma, hogy magyar nyelven az utóbbi 10-15 évben nem jelent meg olyan kézikönyv, amelyben az érdeklődő minden különösebb előzetes nyelvészeti felkészültség nélkül is utánanézhetne a fordítással kapcsolatos elméleti-módszertani kérdéseknek, elméletben tanulmányozhatná azt, amit a gyakorlatban voltaképpen csinál /vagy csinálni szeretne/. A magyar nyelven

kiadott, fordítással foglalkozó művek vagy a műfordítás szépségével és műhelytitkaival ismertetik meg az érdeklődő olvasót /Szabó 1968, Rónay 1971, 1973, Németh 1973 stb./, vagy a szakfordítás elméleti-módszertani problémáival foglalkoznak /Tárnóczi 1966/, biztos nyelvi-nyelvészeti ismeretekkel rendelkező egyetemi hallgatók számára íródtak /Dánielné 1976/, vagy a fordítás nyelvészeti kérdéseit boncolgatják /Hell 1972, Jakobson 1969 stb./. Ami az idegen nyelven megjelent fordításelméleti szakkönyveket illeti /Catford 1965, Mounin 1963, Vinay-Darbelnet 1972 stb./, ezek a tanulók számára nem csupán idegennyelvűségük miatt használhatatlanok, hanem azért is, mert:

a/ ezek a művek -- sokszor hatalmas nyelvészeti terminusrendszert felvonultatva -- elsősorban a fordítás elméleti és filozófiai problémáit veszik elemzés alá /pl. a fordíthatóság kérdése, a nyelvi univerzálék stb./,

b/ bár pontosan meghatározzák a fordítás részterületeit /azaz hierarchikusan elrendezett "szintjeit" a fonémától a szövegig/, a bennük tárgyalt kérdések szinte kizárólag a morfológia, a lexika és a mondat szerkezetek fordítására vonatkoznak, és nem terjednek ki a mondatnál magasabb nyelvi egységek, a szövegek fordításával kapcsolatos speciális kérdésekre.

Mindenképpen szükség volna tehát egy olyan magas szintű ismeretterjesztő munkára, amely segítséget adhatna az érettségi vagy nyelvvizsgára készülő nyelvtanulóknak ahhoz, hogy megismerkedhessenek elméleti kérdéseivel is annak, amit a gyakorlatban ösztönösen csinálnak: bevezetőt kapjanak a fordítás műveletébe, eljárásaiba, módszertanába. Ez a rövid írás csak annyit tehet, hogy erre felhívja a figyelmet, és -- röviden felvázolva a kérdés elméleti hátterét -- némi segítséget nyújt a /leendő/ nyelvtanárok számára a fordításban rejlő

nyelvtanítási lehetőségek kihasználására.

1. Elméleti kérdések

1. 1. Mit értünk "fordításon"?

Nagyon fontos a fogalmi-terminológiai tisztázás, hiszen ahány mű, annyiféleképpen határozza meg a fordítást, sokszor még azt sem mondva ki egyértelműen, hogy vers- vagy prózafordításról beszél-e. A fordítás meghatározása az idők folyamán is sokat változott, "vizsgálatát pedig hol az irodalomtudománynak, hol a grammatikának, újabban pedig a nyelvtudománynak rendelték alá" /vö. Tarnóczy 1966, 7. old./.

Próbáljunk meg először indirekt módon közelíteni a kérdéshez. "Fordításon" a továbbiakban semmiképpen nem műfordítást értünk, hiszen a tanulóktól nem műfordítást várunk, hanem a forrásnyelvi szövegnek a célnyelven való adekvát újraszerkesztését. A műfordítás különben is egészen más céllal készül, mint a nyelvtudás elmélyítésére és mérésére használatos fordítás: ez utóbbin keresztül nem a tanuló fordítási készsége /tehetsége/ méretek meg, hanem a nyelvtudásának mélysége /idegen nyelvi kompetenciája/.

Ugyanosa nem tekinthetjük elemzésünk tárgyának a tankönyvi olvasmányok után található "tanfordításokat" /version és thème/: ezeket a rövid fordítási gyakorlatokat az olvasmányok nyelvtani és lexikai anyagának alaposabb elsajátíttatása céljából szerkeszti a tankönyvszerző az egyes lecek mögé. Ezek a gyakorlatok -- bár szerepük korántsem lebecsülendő -- nem segítik számottevően a fordítási készség kialakítását.³

Végül azt sem tekinthetjük a mi szempontunkból "fordításnak", amikor a tanár szóban lefordítja vagy lefordíttatja a

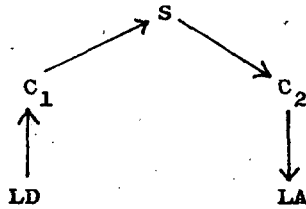
tankönyvi olvasmány egy-egy részletét, kiragadott szavát, kifejezését, frazeologizmusát vagy akár az egész olvasmányt. A maga helyén természetesen ennek is megvan a maga jelentősége, de számunkra a továbbiakban a fordítás azt a fajta nyelvi tevékenységet jelenti, amikor a tanulóknak szótár segítségével összefüggő prózai /szépirodalmi vagy publicisztikai jellegű/ szöveget kell írásban idegen nyelvről magyarra vagy magyarról idegen nyelvre /sokszor meghatározott idő alatt/ lefordítaniuk.

Felmerül a kérdés, tanítható, megtanulható-e ez a fajta fordítás. Németh László véleményével értünk egyet: "A próza-fordítást, ha a segédtudományait egyszer megosinálták, egy bizonyos határig lehet, sőt kell is tanítani" /Németh 1973, 531. old./. Mivel a fordítás alapvetően nyelvtudás kérdése, nyelvészeti eszközökkel tanítható és megtanulható.

Mielőtt a módszertani kérdésekre rátérnénk, tegyünk egy rövid elméleti-terminológiai kitérőt.

1. 2. A fordítás művelete

A fordítás olyan nyelvi tevékenység, amelynek során a kiinduló- vagy forrásnyelven /langue de départ, LD/ megfogalmazott írói közleményt, mondanivalót, üzenetet /message/ a célnyelv /langue d'arrivée, LA/ nyelvi eszközeivel fogalmazzuk, szerkesztjük újra. A fordítási művelet a forrásnyelvi szöveg nyelvi, majd fogalmi megértésével /C₁/ kezdődik, ezután jutunk el a szituációhoz /S/. Ezt követi a nyelvi rendszer megváltoztatása fogalmi /C₂/ majd nyelvi síkon. Tehát a fordítási művelet semmiképpen nem egyszerűsíthető le az LD → LA sémára, hanem egy öt elemből álló műveletsort alkot:

A fordítási művelet során egész nyelvrendszert kell változtatni, ehhez pedig ismerni kell a forrásnyelv és a célnyelv eltérő szintaktikai /mondatszerkesztési/ szabályait. Ez teljes mértékben nyelvészeti /grammatikai/ kérdés. Itt szokott kiütközni leggyakrabban a gyakorlatlanság: a tanuló nem képes vagy nem mer elszakadni az alapszövegtől, ragaszkodik a forrásnyelv szintaktikai szabályaihoz, mondatszerkezetéhez, minek folytán mondatai magyar szavakból álló, de idegen szerkezetű mondatok lesznek.

A C-vel rövidített terminus, a fogalmi megértés, értelmezés /conceptualisation/ sokszor vezet félreértéshez. Ha ezen a ponton nem tud a fordító túljutni, akkor "félrefordít": rosszul értelmezi a szituációt, rosszul adja vissza a célnyelven az írói mondanivalót.

A szöveg megértésében a szövegösszefüggés /contexte/ segít. A szöveget mondatról mondatra, fokozatosan értjük meg: a későbbi mondatok -- különböző szintaktikai és szemantikai eszközökkel -- visszautalnak a korábbiakra, így értjük meg a szöveg egészét, és jutunk el a szituációhoz.

Mivel a fordítás /a fenti értelmezésben/ mindig konkrét szövegekhez kapcsolódik, érintenünk kell a szövegelmélet és szöveggrammatika néhány kérdését is. Itt még fontosabb a téma pontos körülhatárolása, mivel a szöveggel mint nyelvi egységgel

a nyelvtudományon kívül más társadalomtudományok is foglalkoznak.⁴ Külön részdiszciplínák tárgyalják a szöveg keletkezésének, szerveződésének, elemzésének stb. speciális kérdéseit. A fordítás szempontjából mindenekelőtt a szöveg szerveződésével, kohéziójával kapcsolatos kérdések a fontosak. Tekintsük át röviden ezeket is.

1. 3. A szöveg szerveződése

Könnyen beláthatjuk, hogy a mondatok halmaza önmagában véve még nem alkot szöveget. "Léteznie kell valamilyen szervező elvnek, amelynek alapján a szöveg mint sajátos, tovább nem redukálható egység válik azonosíthatóvá" /Kelemen János: Szöveg és jelentés, ld. Telegdi-Szépe 1976, 186. old./. Ezt a szervező elvet azonban pontosan meghatározni lehetetlen.⁵

Ha egy összefüggő szöveg mondatait összekeverjük, többé-kevésbé pontosan sikerül visszaállítanunk a mondatok eredeti sorrendjét. Ebben nyelvi és nyelven kívüli tényezők segítenek. Ez utóbbiak közé a formális logika alapelvei /les principes de la logique formelle/, valamint a tapasztalat, a világ ismerete /la connaissance du monde/ tartozik. Ami a kimondottan nyelvi tényezőket illeti, ezek lehetnek szemantikaiak és morfo-szintaktikaiak: pl. a mondat szerkesztés szintaktikai szabályai, az előre- és hátrautalás a szövegben, pronominalizáció, a kiemelés /emfázis/, a szórend, szinonímia, igésítés, főnevesítés stb.

a/ a mondat szerkesztés szintaktikai szabályai: az indoeurópai struktúrájú francia nyelv alapvetően más eljárásokkal építi fel mondatait, mint a finnugor struktúrájú magyar nyelv. /Pl. az infinitívuszos szerkezetek helyett a magyar nyelv hogy kötőszós mellékmondatot használ stb./.

b/ előre- és hátrautalás a szövegben /anaphore és cataphore/, és az ezzel szorosan összefüggő pronominalizáció problémája.

Pl.: "Mon père a acheté un rasoir. Il marche très bien. Il en est très content".

Ebben a hárommondatos szövegben is jól látszik, hogy a második mondatban szereplő il személyes névmás és a harmadikban levő en határozói névmás az első mondat tárgyára, a rasoir-ra utal vissza, míg a harmadik mondatban az il személyes névmás az első mondat alanyára, a mon père-re vonatkozik. Ezek a hagyományos néven személyes, határozói névmások azzal szervezik a szöveget, hogy visszautalnak a mondat valamely korábbi elemére /"visszautaló névmások", pronoms anaphoriques a nevük a nyelvészetben/. Ez a visszautalás legtöbbször névmás segítségével történik, de történhet más szófajjal /pl. igével/ is.

c/ a kiemelés, a mondat "aktuális tagolása" a szerző szándékának és a szituációnak megfelelően vagy tisztán szintaktikai eszközökkel /pl. a francia c'est...qui, c'est...que kiemelő szerkezetekkel/, vagy szintaktikai és szemantikai eszközökkel lehetséges /emfázis, topic-comment/. Mindez szorosan összefügg a szórend kérdésével /"Az én javításaim kilencven százaléka szórendi javítás" -- írja Németh László, aki érdekes elméleti fejtegetéseket is végez e probléma kaposán, A prózafordításról című tanulmányában: Németh 1973, 521-540. old./.. A fő nehézséget a fordításban az képezi, hogy a magyar szórend sokkal kötetlenebb, mint a francia: a kiemelt szót általában az állítmány elé teszi. Minthogy a franciában az állítmány a mondatban általában előrébb van, mint a magyarban, a tanulók az állítmányt gyakran előbbrehozzák, ami a mondat szerkezetét idegenné, magyartalanná teszi.

d/ Az igesítés, főnevesítés sokszor kötelező eljárás: pl. a Je vais continuer à travailler mondatban a travailler igét csak főnévi megfelelőjével lehet lefordítani: Folytatom a munkát, mert a *Folytatom dolgozni mondat agrammatikus. Ha franciáról magyarra fordítunk, akkor inkább az ellenkezőjét tapasztaljuk: a bonyolult francia nominális szerkezeteket felolvasva, "igesítve" tudjuk csak magyarosan lefordítani: ez több erőt, dinamikát kölcsönöz a szövegnek.

e/ Igen összetett kérdés a szinonímia is. Bizonyos szavak egy kontextusban lehetnek egymás szinonimái, de egy másikban már nem. Mindazonáltal arra kell törekednünk, hogy ne éadjuk be a legkönnyebben kínálkozó megoldással: a jól megválasztott szinoníma változatossabbá, szebbé teszi a fordítást. Itt éppen csak felvillantottuk a fordítás nyelvészeti problémáit, amelyekről külön-külön is egész tanulmányokat lehetne írni. Most át kell térnünk a szövegfordítás tanításának módszertani kérdéseire.

2. A szövegfordítás tanításának módszertani kérdései

2. 1. A szöveggel kapcsolatos ismeretek tanítása

A tanulók érdeklődését a szöveggel kapcsolatos elméleti kérdések iránt sokféleképpen felkelthetjük. Itt most csak két lehetséges megközelítést írok le. Az egyik az, amikor egy 8-10 mondatból álló szöveg /részlet/ mondatait összekeverjük, és a diákoknak azt a feladatot adjuk, próbálják meg összeállítani a szöveg mondatainak eredeti sorrendjét. Ezzelán közös munkával már nem nehéz kideríteni, milyen tényezők segítségével tudták az eredeti mondatsorrendet meghatározni. A másik módszer talán még hasznosabb, és még közelebb visz a szöveggel kapcsolatos elméleti kér-

désekhez: ez pedig a "rossz magyarsággal összeállított" szövegek elemzése. Erre egy konkrét példát is adok. Magyar nyelven, de nem magyar mondatszerkesztéssel készült az a csehszlovák prospectus, amely Lőcse város nevezetességeivel ismerteti meg a turistákat. Idézek belőle néhány mondatot:

"Levoča - Lőcse a Szepesség történelmi metropolja, Szlovenszkkón a legjelentősebb művészettörténeti emlékek központjai közé tartozik. Eltekintve előnyös fekvésétől a Magas Tátra és a Szlovák paradicsom szomszédságában, úgy a szlovák történelemre való jelentősége mint a számos és kitűnő minőségű műemléke miatt a turisták szívesen keresik fel. A későgótikus alkotások gazdag és jól megővött műemlékeivel úgyszólván európai elsőbbséget ér el./.../ Ezen reményteljes fejlődést a törökök elleni háború és a 16-ik század első felében a trón körüli küzdelmek valamint az 1550-ik évi nagy tűzvész, melynek majdnem az egész város a városházzal egyetemben s az értékes városi levéltár esett áldozatul, további tűzvészek és az öldöklő pestis járványok, melyek közül pl. az 1600-ban fellépett járvány a lakosságnak majdnem a felét írtotta ki, hiúsította meg."

Az utolsó mondaton szinte valamennyi, szöveggel kapcsolatos probléma jól látható. A fő baj nem az, hogy a mondat hosszú /sok információt tartalmaz/, hanem az, hogy rosszul szerveződik. Az információtartalom mélységében tagolódik, de a szintek egymásba folynak, nem különülnek el világosan. Nem könnyű feladat ezt a mondatot -- megtartva az eredeti hosszúságot -- "átszerkesztteni" érthetőbbre, világosabbra, de a diákok szívesen elszórakoznak vele, és pedagógiai haszna mindenképpen nagy: a tanulók észrevétlenül bepillantást nyernek a fordítás egyik legnehezebb lépésébe: a szövegben közölt írói mondanivalónak a célnyelven történő

újraserkesztésébe.

A szöveg szerveződését francia és magyar szövegek kontrasztív elemzésén keresztül is bemutatjuk. Vegyünk erre is egy konkrét példát. A francia szöveg:

"Instrument de communication le plus sûr, le plus maniable qui ait jamais été inventé, le livre est le premier qui ait permis à la pensée de l'homme de vaincre la temps puis l'espace. Depuis un quart de siècle, il fait partie de la vaste gamme des moyens de communication de masse, où il importe de lui assurer sa place, son rang et son rôle, au service de la nouvelle communauté humaine étendue aux dimensions de la planète, que ces moyens rendent possible."

Mint látható, az első mondat főmondata a le livre szóval indul, amelyet a francia szövegben egy másfél soros értelmező előz meg. A magyar fordítást azonban nem kezdhethük az értelmezővel, mert ez a francia nyelvben gyakori mondatszerkesztés a magyarban furcsa, szokatlan, idegen hangzású lenne. Itt is helytelen megoldások felől közelítve juthatunk el a helyeshez:

/1/ "A könyv a legbiztosabb, legkönnyebben kezelhető kommunikációs eszköz, amelyet valaha is felfedeztek, és amely elsőként lehetővé tette az emberi gondolkodás számára, hogy legyőzze az időt, majd a teret."

Ennél a megoldásnál nemcsak a két vonatkozó névmással van a probléma /ez még csak stilisztikai hiba lenne/, hanem a szöveg szerveződésével: ami a francia szövegben alárendelő mellékmondat volt /instrument de communication le plus sûr, le plus maniable.../, az a magyar szövegben főmondattá lépett elő, a főmondat /le livre est le premier.../ pedig mellékmondattá

degradálódott. Így károsodás érte a szöveg hírértékét: az alárendelő összetett mondat máshogy épült fel a magyarban, mint az eredetiben. Nézzünk egy másik helytelen megoldást:

/2/ "A könyv, mint a valaha felfedezett legbiztosabb, legkezelhetőbb kommunikációs eszköz tette lehetővé elsőként az emberi gondolkodás számára az idő, majd a tér legyőzését." Itt hangsúly /emfázis/ problémák vannak, a szöveg pedig nehézkes, nehezen követhető. Vajon hogyan lenne ennek a mondatnak a pontos magyar fordítása?

/3/ "A könyv -- amely a valaha felfedezett legbiztosabb, legkönnyebben kezelhető kommunikációs eszköz-- tette elsőként lehetővé az emberi gondolkodás számára, hogy legyőzze az időt, majd a teret."

A szöveg második mondatán az anaforikus névmások követhetők nyomon: il /személyes névmás/, lui /személyes névmás/, sa, son /birtokos névmás/. A mondat nagyfokú kohéziója, tömörsége, amelyet a vonatkozó névmások /où, que/ és az étendue participium okoz, igen megnehezítik magyaros, pontos visszaadását, és bizony fáradtságos munkát jelent a tanulók számára; arra azonban mindenképpen alkalmas ez a gyakorlat, hogy rájöjjenek: milyen hatalmas munkát jelent egy szöveg pontos megértése, értelmezése, majd a célnyelven való újraserkesztése.

2. 2. A fordítás tanítása

Összefüggő szövegek fordítását második osztálytól kezdődően állandóan gyakoroltatni kell, hogy a tanulók kellő jártasságot szerezzenek benne. Ami az elméleti kérdéseket és a terminológiát illeti, egy-két órát érdemes rászánni a fordítás mibenlétének,

fajtainak, eljárásainak és szakkifejezéseinek tanítására. Minden-
képpen kerülnünk kell azonban a túlzott elméleti fejtegetéseket,
és inkább konkrét szövegek kontrasztív elemzése útján kell fej-
leszteniünk a tanulók szövegértési és fordítási készségét. Eleinte
olyan szövegeket érdemes fordíttatnunk a tanulókkal, amelyek
nyelvi egyszerűségüknél fogva semmilyen megértési problémát nem
jelentenek, szinte első olvasásra érthetőek.

Mivel a tanulók gyakorlatlanságuknál fogva még nem képesek
elszakadni az eredeti szöveg mondatszerkesztésétől, szórendjétől
stb., és ezért könnyen elmelegedhetnek a fordítástól, eleinte
bízgatni, bátorítani kell őket: merjenek elszakadni az idegen-
nyelvű szövegtől, és ne szavakat, hanem gondolatokat fordítsanak.
A tanár részéről sok türelmet igényel a fordítások elbírálása, a
jó megoldások kiemelése; rá kell nevelniük tanítványaikat, hogy
mindig tartsák be az alábbi módszertani lépéseket:

1/ Az egész szöveg szótár nélküli /un. szintetikus/ elolva-
sása, akár többször is. Ezt a "makroanalízist" az egész szövegre
ki kell terjeszteni, mert ez lehetővé teszi, hogy tisztázzuk a
szöveg szerzőjének közlési szándékát, képet alkothassunk a szö-
veg nyelvezetéről, stílusáról, és megállapítsuk a szöveghátte-
ret /ami azért fontos, mert így beszűkíthetjük a szövegben elő-
forduló többjelentésű szavak lehetséges jelentéseit/.

2/ A szöveg grammatikai /mikro/ elemzése /az ún. analitikus
olvasás/. A szótározás, a mondatok gondolatban történő első
összeállításának segít a szöveg mondanivalójának feltárásban, és
közelebb visz a szituáció megértéséhez.

3/ A szituáció értelmezése: annak átgondolása, miről van szó
a szövegben, ki a szöveg szerzője, mi a szándéka, kinek szól a
szöveg, milyenek a körülmények stb. Ez a néhány percet igénybe

vevő művelet nagyban megkönnyítheti a tulajdonképpeni fordítást, hibás értelmezése viszont az üzenet félreértéséhez vezethet és a legszebb fordítást is tönkretetheti.

4/ Nyersfordítás készítése. Erre azért van szükség, mert segítségével elkerülhetők a kihagyások és a durva félrefordítások. E lépés során a forrásnyelvi valóságoknak és szituációknak megfelelő valóságokat és helyzeteket keresünk a célnyelvben. Állandóan szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy a forrásnyelv és a célnyelv egész rendszere eltér egymástól, és a fordítási művelet során nyelvrendszert kell változtatni. Egy-egy hosszabb, bonyolultabb mondatnál akár több nyersfordítás-változat is készíthető, de sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szöveg információtartalmának és hírértékének változatlanul kell maradnia.⁶

5/ Az elkészült nyersfordítás átdolgozása. Míg az idegen nyelv ismerete inkább az előző lépésben játszott nagy szerepet, itt már a magyar nyelvismeret és az általános nyelvi intelligencia a döntő. Nehezen körülhatárolható, rendkívül sokoldalú művelet ez, amelynek során a figyelemnek rengeteg tényezőre kell kiterjednie: a legmegfelelőbb szórend kialakítására, a központosításra, a szinonimák helyes megválasztására, az egyes stílusárnyalatokra stb. Még gyakorlott műfordítók is erre a fázisra fordítják a legnagyobb figyelmet /vö. Németh 1973, 569. old./, hosszasan mérlegelve egy-egy megoldási lehetőséget. A fő problémát itt az jelenti, hogy -- mivel a fordítás mindig egyfajta "helyettesítés" -- milyen határig szabad elmenni e helyettesítésben a szöveg mondanivalójának megcsorbítása nélkül. Mint fentebb már utaltunk rá, a legtöbb baj a mondatszerkesztés, a szórend és a szinonima kapcsán szokott felmerülni.

6/ Ellenőrzés. Az elkészült célnyelvi szöveget mondatról mondatra még egyszer össze kell vetni az eredetivel annak megállapítására, hogy az előző lépésben alkalmazott átalakítások, változtatások során nem tértünk-e el túlságosan az eredeti szöveg mondanivalójától, stílusától. Meg kell vizsgálnunk, hogy a "magyarosítás" nem vezetett-e az írói mondanivaló tartalmának meghamisításához.

2. 3. A fordítások értékelése

Még a tanári útmutató is csak annyit jegyez meg az érettségi írásbeli vizsgán számonkért fordítások elbírálásáról, hogy "magasabb stilisztikai igény nem támasztható", a fordítás összpontértékéből pedig levonandó a helytelen megoldások pontértéke. Az objektívebb elbírálásra természetesen történnek kísérletek /vö. Köllő 1978, 79 skk. old./, de itt elsősorban nem is a számban vagy pontban kifejezett értékelés a fontos, hanem az, hogy közös munkával próbáljuk eljuttatni a tanulókat egy ideális "legjobb" megoldás megtalálásához. Saját tapasztalataim szerint a gimnazista tanulók szívesen fordítanak, és idővel nemcsak nyelvtudásuk gyarapszik, hanem anyanyelvi biztonságuk, készségük, stílusuk is fejlődik.

A fordítások értékelése sok fáradságot, türelmet, energiát igényel a tanár részéről, de érdemes /és mint a tapasztalatok mutatják: kell is/ foglalkozni vele. Jól bevált módszer az időnként meghirdetett fordítási verseny vagy a szorgalmi feladatként kijelölt fordítás. Ami az elbírálást illeti, a tanulók sokkal jobban örülnek annak, ha odafigyelünk munkájukra, velük együtt gondolkodunk a fordítások jobbá, szebbé tételén, mint az érte

kapott érdemjegyek.

A tanárnak különbséget kell tudnia tenni hiba és tévedés között. Eszre kell vennie a félrefordítást, a stilisztikai és nyelv-helyességi hibákat, ugyanakkor óvakodnia kell attól, hogy saját stílusát, szóhasználatát állítsa be követendő normaként a tanulók számára. A hibát nemcsak kijavítani, hanem elemeznie is kell, rámutatva a hiba okára, és megadnia a lehetséges jó megoldás/oka/t.

Jegyzetek

¹ A cikk az idegen nyelvről magyarra történő /szöveg/fordítás elméleti-módszertani problémáival foglalkozik, francia nyelvű példaanyaggal. Természetesen egyes általános jellegű megállapításai, valamint a leírt módszertani lépések bármely idegen nyelvre alkalmazhatók. Már az anyanyelvről idegen nyelvre való fordítás a felmérések szerint a tanulók számára sokkal nehezebb, mint az ellenkezője, mégis ez utóbbival kell kezdenünk a fordítást, mivel

a/ a gimnáziumi érettségi vizsga írásbeli részében csak idegen nyelvről magyarra kell a tanulónak szöveget fordítaniuk;

b/ a fordítással kapcsolatos általános ismeretek és technikák könnyebben megérthetők, ha a fordítás alapfogalmait először az idegen nyelvről az anyanyelv irányába tanítjuk meg;

c/ a fordítás alapvetően nyelvtudás kérdése, ezért az idegen nyelvről magyarra történő fordítás a nyelvtanulásnak már egészen korai szakaszában elkezdhető, gyakorolható, fejleszhető;

d/ ha a tanulónak már kialakult egyfajta fordítási készsége az idegen nyelvről magyarra történő fordításban, az ellenkezőjét is könnyebben megtanulja, mivel ez a készség át-

vihető;

végül

e/ a magyarról idegen nyelvre történő fordítás módszertani lépései nem egyeznek meg teljesen azokkal, amelyeket az idegen nyelvről magyarra való fordítás során kell a tanulóknak betartaniuk.

² A mélypont a 60-as évek második felében következett be ezen a téren. Radványi Tamás 1968-ban írott cikkében éles szavakkal mutat rá a helyzetre: "Az az ellentmondás kezd kialakulni, hogy lassankint fordítás már csak a vizsgákon van, a tanításban sehol" /Radványi 1968, 137. old./. Azóta lassan javul a helyzet, számos tanulmány szerzője sürgeti az iskolai fordítás státusának tisztázását és módszertanának kidolgozását /vö. Köllő 1978, 61. old./.

³ Már csak azért sem, mivel ezek az ún. "tanfordítások" nem tartalmazhatnak olyan elemeket, amelyeket a tanulók nem tanultak /vagyis mind nyelvtani-, mind szóanyagában ismertnek kell lennie a tanulók előtt/, másfelől viszont rendkívül tömények, nehezek: sűrítve tartalmazzák az olvasmány egész nyelvtani anyagát; végül pedig céljuk, funkciójuk is egészen más.

⁴ Ezt a megállapítást alátámasztja az a tény, hogy az Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. kötetében /Telegdi-Szépe 1976/ -- amely teljes egészében a szöveggel kapcsolatos problémák tárgyalásával foglalkozik -- a 18 tanulmány közül mindössze 4 a kimondottan nyelvészeti megközelítésű /Kiefer Ferenc: A szövegelmélet grammatikai indokltsága, Kelemen János: Szöveg és jelentés, Antal László: Szemantikai interpretáció a nyelven

kívüli tartalom, Pléh Csaba - Radics Katalin: "Hiányos mondat", pronominalizáció és a szöveg/. Ez egyrészt a probléma rendkívüli bonyolultságát mutatja, másrészt -- talán éppen emiatt -- azt a tényt, hogy a szöveggel kapcsolatos vizsgálódások más társadalomtudományoknak /irodalom- és kommunikációelmélet, szemiotika, stb./ is részét képezik.

⁵ A szövegelmélet is elismeri, hogy a szövegösszefüggést nem lehet kizárólag a szintaxis és a szemantika szintjén leírni, a szövegelmélet azonban pragmatikán elsősorban a világ ismeretét /la connaissance du monde/ érti, ami nagyjából megfelel a tapasztalatnak. A tudományos szövegkutatás azonban nem veszi figyelembe a vágyakat és a fantáziát.

⁶ Az "információtartalom" és a "hírérték" a kommunikációelmélet szakkifejezései közé tartozik. Az előbbi tisztán mennyiségi mutató, az utóbbi a szöveg elrendezésére utaló minőségi fogalom /pl. a fő- és mellékmondatok hierarchiája az alárendelő összetett mondatokon belül/.

Irodalom

Catford, J. C., A Linguistic Theory of Translation, Oxford University Press, London, 1965.

Dániel Tamásné, A fordítás művelői és eljárásai. Bevezetés francia szövegek magyarra és magyar szövegek franciára fordításába, /Kézirat/, Bp., 1976.

Hell György, A fordítás nyelvészeti és módszertani kérdései, Folio Practico-Linguistica II., 32-39. old.

Jakobson, R., Fordítás és nyelvészet /In: Hang-jel-vers, szerk. Fónagy I. és Szépe Gy., Gondolat, Bp., 1969. 372-382. old./

Köllő Márta, Az orosz nyelv oktatásának néhány kérdése: fordítás, fogalmazás, szövegértés, Tankönyvkiadó, Bp., 1978.

Mounin, G., Les problèmes théoriques de la traduction, Gallimard, Paris, 1963.

Németh László, A kísérletező ember, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1973.

Radványi Tamás, A fordítás helye a nyelvoktatásban, Modern Nyelvoktatás, 1968. VI. évf. 1-2. sz.

Rónay György, Fordítás közben, Magvető, Bp., 1971.

Rónay György, Fordítók és fordítások, Magvető, Bp., 1973.

Szabó Ede, A műfordítás, Gondolat, Bp., 1968.

Tarnóczy Lóránt, Fordítókataloz. A szakirodalmi fordítás elmélete és gyakorlata, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1966.

Telegdi Zsigmond és Szépe György /szerk./, Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.

Vinay, J. P. és Darbelnet, J., Stylistique comparée de français et de l'anglais. Méthode de traduction, Didier, Paris, 1972.

Шандор Алберт

Методические вопросы перевода французских текстов на венгерский язык

В своей статье автор показывает возможности, возникающие при письменном переводе связанных прозаических текстов. По мнению автора перевод текстов считается в основном лингвистическим вопросом, поэтому к переводу следует подходить с лингвистической точки зрения, перевод можно научить, навыки его можно развивать; он в большой мере повышает знания учеников. Коснувшись некоторых теоретическо-терминологических проблем перевода, автор представляет лингвистические факторы организации текста /напр. синтаксические правила конструкций фраз, анафоры, катафоры, эмфазы и т.д./, затем перечисляет те методические стадии, с помощью которых эффективнее всего можно обучать переводу в школьной практике.

Sándor Albert

Les problèmes méthodologiques de l'enseignement de la traduction du français en hongrois au niveau du texte

Dans cet article l'auteur présente les diverses possibilités que la traduction par écrit de textes cohérents offre pour l'enseignement des langues étrangères /notamment du français langue étrangère/. Cette sorte de traduction est traitée essentiellement comme un problème linguistique; elle peut donc être approchée, développée et enseignée par des moyens linguistiques. Elle accroît en même temps la compétence des sujets en langues étrangères /et en langue maternelle/. Ayant analysé quelques problèmes théoriques et terminologiques de la traduction, l'auteur présente les facteurs linguistiques de l'organisation des textes /comme les règles syntaxiques de la construction de phrases, l'anaphore et la cataphore, l'emphase etc./ et décrit les approches successives par lesquelles les démarches du processus de la traduction peuvent être enseignées dans la pratique scolaire.